

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΣΣΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ. ΕΝΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΖΩΗΣ

Ναταλία Σπυροπούλου

Οι αρχιτέκτονες και οι πολιτικοί μηχανικοί ανήκουν στη γενική επαγγελματική κατηγορία των «διπλωματούχων μηχανικών» μαζί με άλλες δεκαεπτά υπο-κατηγορίες. Το επάγγελμα του μηχανικού και αρχιτέκτονα περιλαμβάνει ποικίλα αντικείμενα.¹ Η δραστηριότητα του πολιτικού μηχανικού και του αρχιτέκτονα είναι θεσμοθετημένη και κατοχυρωμένη με τον Νόμο 4663/30, όμως η πρόσβαση στις δραστηριότητες και η άσκησή τους επιτρέπεται στους διπλωματούχους μηχανικούς που είναι μέλη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας (ΤΕΕ) και έχουν την άδεια άσκησης επαγγέλματος. Σύμφωνα με στοιχεία του ΤΕΕ, στην Ελλάδα οι εγγεγραμμένοι πολιτικοί μηχανικοί ανέρχονται στους 29.030, ενώ οι αρχιτέκτονες μηχανικοί στους 18.362. Παλαιότερη πανελλήνια δειγματοληπτική έρευνα του ΤΕΕ του 2009 έδειχνε ότι το 50% των αρχιτεκτόνων ήταν άνδρες και το 50% γυναίκες. Στους πολιτικούς μηχανικούς, οι άνδρες αποτελούσαν το 73%, ενώ οι γυναίκες το 27%.² Σε πιο πρόσφατη έκθεση

1. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: «Μελέτες, μετρήσεις, έρευνες, επιθεωρήσεις, πραγματογνωμοσύνες, συμβουλευτικές υπηρεσίες, αδειοδοτήσεις, επιβλέψεις κατασκευών, σχεδιασμό-οργάνωση-προγραμματισμό-διοίκηση-υλοποίηση/ανέγερση/τοποθέτηση/συναρμολόγηση κατασκευών, επισκευή-συντήρηση-λειτουργία κατασκευών, εκμετάλλευση πλουτοπαραγωγικών πηγών, διαχείριση πόρων, σχεδιασμό ανάπτυξης κ.α.». Στο http://portal.tee.gr/portal/page/portal/PROFESSIONAL_ISSUES/isotimies/apofitoi-exoterikou/ermis.pdf

2. Στο http://portal.tee.gr/portal/page/portal/PROFESSIONAL_ISSUES/neoi_mixanikoi/Tab5230282/Tab3/%D4%C5%C5_2009%20partA.pdf

του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου για τους νέους απόφοιτους του της περιόδου 2002-2010, οι άνδρες αποτελούσαν το 29,1% των νέων αρχιτεκτόνων και οι γυναίκες το 70,9%, ενώ στους πολιτικούς μηχανικούς τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 61,1% άνδρες και 38,9% γυναίκες.³ Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, περίπου ένας στους τρεις αρχιτέκτονες προέρχεται από οικογένεια με τουλάχιστον ένα γονέα στο επάγγελμα, ενώ ελαφρώς χαμηλότερα ποσοστά εμφανίζουν οι πολιτικοί μηχανικοί (31,4%).⁴

Όσον αφορά τις ίσες επαγγελματικές ευκαιρίες μεταξύ ανδρών και γυναικών μηχανικών όλων των κατηγοριών, οι γυναίκες υποστηρίζουν ότι υπάρχει προκατάληψη κατά την πρόσληψη σε ποσοστό 57% έναντι 40% των ανδρών. Αντίστοιχες ή και μεγαλύτερες διαφορές προκύπτουν και ως προς την εκτίμηση της προκατάληψης κατά την εξέλιξη της σταδιοδρομίας των γυναικών μηχανικών. Πάντως, αν και οι γυναίκες γενικά θεωρούν ότι υπάρχει προκατάληψη κατά την πρόσληψη τους, εκείνες που στην πραγματικότητα βίωσαν αντίστοιχη αντιμετώπιση κατά την αναζήτηση εργασίας είναι αρκετά λιγότερες. Ως βασικότερη αιτία προκατάληψης εντοπίζεται η άποψη των εργοδοτών περί μεγαλύτερης καταλληλότητας των ανδρών μηχανικών έναντι των γυναικών συναδέλφων τους, ενώ σημαντικά προβλήματα φαίνεται να προκαλεί και η προοπτική απόκτησης παιδιού (30%), αντίθετα με τις υφιστάμενες υποχρεώσεις των γυναικών που ήδη έχουν οικογένεια (10%).

Οι ειδικότητες των πολιτικών μηχανικών και των αρχιτεκτόνων μηχανικών χαρακτηρίζονται ως κατασκευαστικές ειδικότητες, λόγω της έντονης ενασχόλησης των διπλωματούχων τους στο πεδίο των κατασκευών. Η συντριπτική πλειονότητα των αρχιτεκτόνων και των πολιτικών μηχανικών εργάζονται ως αυτοαπασχολούμενοι (83% των πολιτικών μηχανικών και 86% των αρχιτεκτόνων σύμφωνα με την έρευνα του ΕΜΠ). Από το σύνολο των αρχιτεκτόνων, το 13,6% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες με προσωπικό ή συνεργάτη, το 31,6% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες χωρίς προσωπικό και το 40,8% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες που εργάζονται σταθερά σε έναν εργοδότη. Στους πολιτικούς μηχανικούς, το 16,5% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες με

3. ΕΜΠ, 2015, σελ. 17

4. ΕΜΠ, 2015, σελ. 129-130.

προσωπικό η συνεργάτη, το 40,7% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες χωρίς προσωπικό και το 25,8% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες που εργάζονται σταθερά σε έναν εργοδότη.⁵

Όσον αφορά την ανεργία στους πολιτικούς μηχανικούς και αρχιτέκτονες, αυτή είναι ίση ή και μικρότερη του μέσου όρου των πτυχιούχων.⁶ Ωστόσο, παρουσιάζει σημαντική αύξηση τα τελευταία χρόνια. Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχει μία δυσκολία στην αποτύπωση της πραγματικής κατάστασης απασχόλησης των αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών, λόγω της συγκέντρωσης μεγάλων ποσοστών ελεύθερων επαγγελματιών στα επαγγέλματα αυτά. Υπάρχουν, δηλαδή, αυτοαπασχολούμενοι οι οποίοι, αν και δηλώνουν εργαζόμενοι, δεν καταφέρνουν να εξασφαλίζουν από την εργασία τους ένα ελάχιστο επίπεδο εισοδήματος, ενώ οι ώρες εργασίας τους είναι πολύ λίγες. Υποκρύπτονται, κατ' αυτόν τον τρόπο, οι συνθήκες υποαπασχόλησης και ανεργίας τους. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΕΜΠ, η συνολική ανεργία αγγίζει το 14,6% στους πολιτικούς μηχανικούς και το 19,9% στους αρχιτέκτονες, λαμβανομένης υπόψη και της κρυφής ανεργίας.⁷

Η πρόσφατη οικονομική κρίση αποτελεί τον κύριο παράγοντα για την αύξηση των ποσοστών ανεργίας στους επαγγελματίες αρχιτέκτονες και πολιτικούς μηχανικούς, αλλά και για την μείωση των ωρών εργασίας τους. Σύμφωνα με το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), η επιχειρηματική δραστηριότητα στον κατασκευαστικό τομέα έχει υποχωρήσει κατά 80% από την αρχή της οικονομικής κρίσης μέχρι σήμερα,⁸ ενώ τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ) δείχνουν ότι η συνολική απασχόληση στον κλάδο των κατασκευών μειώθηκε από 363.5 χιλιάδες άτομα το Β' τρίμηνο του 2006 σε 154.7 χιλιάδες άτομα το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016.⁹ Η αρνητική επίδραση της κρίσης επιβεβαιώνεται από το 90% των αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών.¹⁰

5. ΕΜΠ, 2015, σελ. 53.

6. ΕΜΠ, 2015, σελ. 45

7. ΕΜΠ, 2015, σελ. 47.

8. IOBE, 2015 και Ρουσάνογλου, 2015, «Καθίζηση 80% για τις κατασκευές την εξαετία 2008-13, Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 31 Μαρτίου.

9. ΕΛ.ΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Τριμηνιαία Στοιχεία 2006 και 2016.

10. ΕΜΠ, 2015, σελ. 125.

1. Η ποιοτική έρευνα σε αρχιτεκτόνισσες και πολιτικούς μηχανικούς

Η παρούσα ενότητα αναφέρεται στη μελέτη περίπτωσης γυναικών αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών που αποσκοπούσε στη διερεύνηση και καταγραφή των βιωμάτων των γυναικών αυτών όσον αφορά τη σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής σε περίοδο κρίσης. Απώτερος στόχος, δηλαδή, ήταν η ανάδειξη της σύνθετης αλληλεπίδρασης της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, μέσω της διερεύνησης των εμπειριών και της καταγραφής των πρακτικών που οι μπότερες αρχιτέκτονες και πολιτικοί μηχανικοί χρησιμοποιούν στη ζωή τους προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις όσον αφορά τα παιδιά τους και την εργασιακή τους ζωή, αλλά και μέσω της διερεύνησης των αλλαγών που έχουν επέλθει λόγω της οικονομικής κρίσης στον τρόπο αντιμετώπισης και εξισορρόπησης της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής.

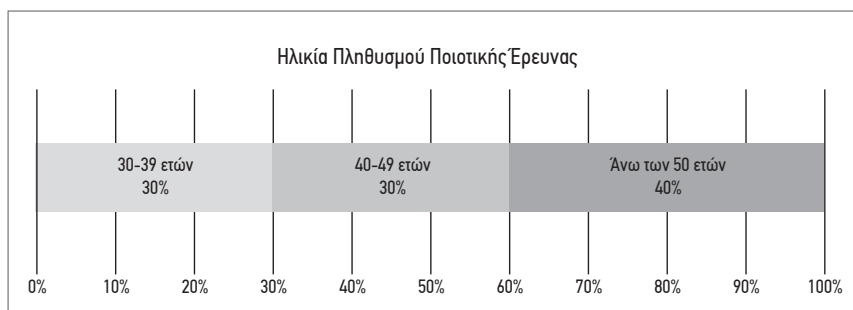
Αυτή η μελέτη περίπτωσης επικεντρώθηκε συγκεκριμένα στις αυτοαπασχολούμενες γυναίκες αρχιτεκτόνισσες και πολιτικούς μηχανικούς οι οποίες κατά την περίοδο της έρευνας ήταν υπο-απασχολούμενες ή άνεργες ή ετεροαπασχολούμενες. Το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού της έρευνας ήταν προκαθορισμένα βάσει του ερευνητικού μας σχεδίου. Συνολικά, διεξήχθησαν δέκα πρόσωπο-με-πρόσωπο σε βάθος συνεντεύξεις με αρχιτεκτόνισσες και πολιτικούς μηχανικούς, μπότερες παιδιών μέχρι 17 ετών. Για την προσέγγιση του πληθυσμού της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της χιονοστιβάδας.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση οδηγού ημι-δομημένης συνέντευξης ο οποίος αποτελούνταν από τέσσερις θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα περιλάμβανε ερωτήσεις για τα χαρακτηριστικά του επαγγέλματος και την προσωπική επαγγελματική πορεία των ερωτώμενων, καθώς και τον αντίκτυπο της κρίσης στο επάγγελμα. Η δεύτερη αφορούσε την οικογενειακή ζωή, η τρίτη αναφερόταν στις απόψεις των ερωτώμενων για τις υπάρχουσες υποδομές για τα παιδιά, ενώ η τέταρτη και τελευταία ενότητα αφορούσε το συνδυασμό της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή και τις επιπτώσεις της κρίσης στη ζωή τους.

2. Ευρήματα της ποιοτικής έρευνας

2.1 Κοινωνικό-δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της έρευνας

Πραγματοποιήθηκαν συνολικά δέκα συνεντεύξεις με γυναίκες αρχιτέκτονες και πολιτικούς μηχανικούς, οι οποίες αυτήν την περίοδο υποαπασχολούνται, ετεροαπασχολούνται ή δηλώνουν άνεργες και έχουν παιδιά ηλικίας από 16 μηνών έως 17 ετών (έξι συνεντεύξεις με αρχιτέκτονες και τέσσερις συνεντεύξεις με πολιτικούς μηχανικούς). Από το σύνολο των συμμετεχουσών τρεις ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 30-39 ετών, τρεις είναι 40 ετών, και τέσσερις από αυτές είναι άνω των 50 ετών. Οι μισές είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, ενώ οι υπόλοιπες είναι απόφοιτες πολυτεχνικών σχολών της Ελλάδας. Η επιλογή του επαγγέλματος ήταν απόρροια επιρροών από το οικογενειακό περιβάλλον για τις τέσσερις από αυτές, ενώ οι υπόλοιπες έξι διάλεξαν το επάγγελμα απλά γιατί τους άρεσε. Όσον αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, οι επτά έχουν ένα παιδί, δύο έχουν δύο παιδιά και μία έχει τρία παιδιά. Οι επτά είναι παντρεμένες, εκ των οποίων η μία για δεύτερη φορά, δύο είναι χωρισμένες και μία συζεί με τον πατέρα. Οι έξι από τις δέκα ερωτώμενες έχουν ή είχαν σύζυγο του ιδίου επαγγελματικού χώρου.

2.2. Επαγγελματική ζωή

Όσον αφορά την επαγγελματική ζωή των γυναικών εξετάζεται η προηγούμενη απασχόληση και εμπειρία στο επάγγελμα, οι δυσκολίες, οι ανισότητες και οι διακρίσεις στο επάγγελμα λόγω φύλου και μητρότη-

τας, αλλά και η ικανοποίηση από την απασχόληση και η αποτίμηση της επαγγελματικής πορείας προ κρίσης. Επιπλέον, αναφορά γίνεται στην κρίση του επαγγέλματος, στο μέλλον και στις προοπτικές ανάκαμψής του, στις στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης και τέλος στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης.

2.2.1. Προηγούμενη απασχόληση και εμπειρία στο επάγγελμα: Με εξαίρεση τις δύο νεότερες αρχιτεκτόνισσες (33 ετών), που δηλώνουν προϋπηρεσία πέντε ετών, οι υπόλοιπες ερωτώμενες έχουν μία μακρά πορεία στο επάγγελμα που αριθμεί από δεκατρία έως και τριάντα τρία χρόνια. Η μέση ηλικία έναρξης της απασχόλησης είναι τα είκοσι τρία έως είκοσι τέσσερα χρόνια, ενώ πολλές αναφέρουν ότι είχαν ξεκινήσει να εργάζονται ήδη από τότε που ήταν φοιτήτριες στο Πανεπιστήμιο μέσα από ερευνητικά προγράμματα και συνεργασίες με καθηγητές. Μετά την απόκτηση του πτυχίου οι περισσότερες ξεκίνησαν την καριέρα τους ως εργαζόμενες σε κάποιο γραφείο. Δεδομένου ότι πρόκειται για αρχιτέκτονες και πολιτικούς μηχανικούς, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η σχέση εργασίας με τα γραφεία αυτά δεν είναι μία συμβατική σχέση που διέπεται από τους κανόνες της μισθωτής εργασίας (ωράριο, υπερωρίες, επιδόματα κ.λπ.), αλλά μάλλον μία σχέση που λαμβάνει τη μορφή εξωτερικής συνεργασίας (δελτίο παροχής υπηρεσιών), παρόλο που στην πλειονότητα των περιπτώσεων ακολουθούνται ατύπως οι όροι που διέπουν τη μισθωτή σχέση εργασίας (π.χ. οκτάωρο, έξτρα αμοιβές εν είδει δώρων και επιδομάτων σε περίπτωση συμφωνίας κ.λπ.).

Ως κύριοι λόγοι για την επιλογή της απασχόλησης σε γραφεία αναφέρονται η απόκτηση εμπειρίας και η εξοικείωση με τις δραστηριότητες και τις απαιτήσεις του επαγγέλματος.

«Τα κτίρια που έκανα εκεί, δεν πρόκειται να τα έκανα εδώ. Τόσα πολλά κτίρια γραφείων, που έκανα μέσα σε ένα χρόνο, δεν πρόκειται να τα έκανα εδώ πέρα σε καμιά περίπτωση...».

Πάντως, παρόλο που ξεκίνησαν την καριέρα τους ως υπάλληλοι σε γραφεία, στη συνέχεια οι γυναίκες, στην πλειονότητά τους, προχώρησαν στη δημιουργία δικού τους γραφείου, ως αυτοαπασχολούμενες ή συνεργάστηκαν με άλλους συναδέλφους. Οι λόγοι για τη μετάβαση

από το εξαρτημένο στο ελεύθερο ατομικό επάγγελμα ποικίλλουν κατά περίπτωση. Οι κυριότεροι λόγοι, ωστόσο, έχουν να κάνουν με την προσωπική επαγγελματική ανέλιξη, την αυτονομία και ευελιξία στην άσκηση του επαγγέλματος, αλλά και με τις οικογενειακές υποχρεώσεις.

«Είναι πολύ καλύτερα να δουλεύεις για τον εαυτόν σου, από το να δουλεύεις σε μια σχέση εξαρτημένης εργασίας. Και τα χρήματα είναι καλύτερα και οι αποφάσεις και το αποτέλεσμα ήταν επιλογή δική μου».

«... όταν δουλεύεις μόνος σου, μπορείς να φτιάξεις, να προγραμματίσεις τον χρόνο σου λίγο πιο εύκολα».

Εξαίρεση από αυτή τη μετάβαση από την «εξαρτημένη» εργασία στο ελεύθερο επάγγελμα αποτελούν όσες είχαν ήδη από το οικογενειακό περιβάλλον κάποια έτοιμη δουλειά.

«Δεν έχω στείλει βιογραφικό καν ποτέ για δουλειά... Έμεινα στην οικογενειακή επιχείρηση...».

2.2.2. Δυσκολίες κατά την άσκηση του επαγγέλματος: Τόσο οι πολιτικοί μηχανικοί, όσο και οι αρχιτέκτονες θεωρούν ότι το επάγγελμα που ασκούν δεν παρουσιάζει κάποιες ιδιαίτερες δυσκολίες σε σύγκριση με τα υπόλοιπα επαγγέλματα. Δεδομένου ότι πρόκειται για ελεύθερο επάγγελμα κάποιες αναφέρουν το θέμα του ωραρίου, ενώ κάποιες άλλες εστιάζουν στο ζήτημα των διαπροσωπικών σχέσεων με τους πελάτες.

2.2.3. Ανισότητες και διακρίσεις στο επάγγελμα λόγω φύλου και μητρότητας: Όσον αφορά την αντιμετώπιση διακρίσεων και ανισοτήτων στην επαγγελματική τους ζωή λόγω φύλου, οι απαντήσεις είναι μοιρασμένες. Οι γυναίκες πολιτικοί μηχανικοί συμφωνούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους αρχιτέκτονες για την ύπαρξη ανισοτήτων και διακρίσεων, αποδίδοντάς τες κυρίως στη φύση του επαγγέλματος και στη συνδιαλλαγή με μεγάλο αριθμό ανδρών-εργατών στις οικοδομές. Στους αρχιτέκτονες, οι ανισότητες εντοπίζονται κυρίως στις αμοιβές.

«Ξέρεις είναι σκληρό επάγγελμα.... Μεταλλάσσεται η συμπεριφορά μιας γυναίκας που θα χρειαστεί να κάνει επίβλεψη στη δουλειά».

«Ναι, [...] για να επιβληθείς σε αυτούς τους ανθρώπους, πρέπει να γίνεις και συ λίγο άντρας. Και ο τρόπος που τους μίλαγα ήταν τελείως, δεν παρέπεμπε σε γυναίκα».

Κάποιες, ωστόσο, αναφέρθηκαν σε διακριτικές συμπεριφορές, όχι λόγω του φύλου, αλλά λόγω της μητρότητας, κυρίως κατά τις διαδικασίες πρόσληψης σε γραφεία. Επίσης, αναφέρθηκε αλλαγή στη συμπεριφορά και στον τρόπο αντιμετώπισής τους μετά από την γέννηση του παιδιού.

«Δε θεωρώ το θέμα ότι ήμουν γυναίκα, όσο το θέμα ότι ήμουν μητέρα. Οι τελευταίες συνεντεύξεις που πέρασα πριν από κάνα δύο χρόνια, επειδή όλοι ρωτούσαν πλέον, αν ήμουν παντρεμένη κ.λπ., αν είχα παιδιά... Με τα παιδιά, μου έλεγαν 'στο καλό' και ήξερα ότι ήταν πάρα πολύ καθοριστικός παράγοντας. Τα παιδιά δυστυχώς».

2.2.4. Ικανοποίηση από την απασχόληση και αποτίμηση της επαγγελματικής πορείας προ κρίσης: Μέχρι την οικονομική κρίση, η συντριπτική πλειονότητα των ερωτωμένων γυναικών δηλώνουν πολύ ικανοποιημένες από την απασχόλησή τους.

«Και πέτυχα τα πολύ καλά χρόνια εγώ.[...] Όλο αυτό το πράγμα, η οικοδομή μου άρεσε πάρα πολύ. Πάρα πολύ!».

«Είμαι πολύ ευχαριστημένη γιατί έτυχα σε ένα πάρα πολύ καλό γραφείο [...] ήταν μεγάλη τύχη για μένα. Είχε μεγάλη ικανοποίηση και ταξίδια. Οπότε, ήταν ένας συνδυασμός έτσι πολύ ευχάριστος και δημιουργικός».

2.2.5. Κρίση και άσκηση επαγγέλματος: Η πρόσφατη οικονομική κρίση που έπληξε και το επάγγελμα του αρχιτέκτονα και του πολιτικού μηχανικού δεν μπορούσε να μην έχει επίπτωση και στις ελεύθερες επαγγελματίες του πληθυσμού μας. Πράγματι, η συντριπτική πλειονότητα

των γυναικών επαγγελματιών δηλώνουν ότι έχουν πληγεί επαγγελματικά από την κρίση και εμφανίζονται απογοητευμένες από τις παρούσες συνθήκες απασχόλησης. Σε κάποιες γυναίκες, η κρίση οδήγησε σε μείωση του κύκλου εργασιών τους, σε κάποιες άλλες είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της συνεργασίας με τα γραφεία τους, ενώ για τις περισσότερες το κύριο πρόβλημα ήταν η απώλεια εισοδημάτων που, σε ορισμένες περιπτώσεις, είναι ολοκληρωτική.

«Να ζεις με την αρχιτεκτονική. Δυστυχώς δε το κάνω. Μου λείπει πάρα πολύ».

«Τώρα, έτσι όπως είναι οι συνθήκες, υπάρχουν πολύ λίγες δουλειές. Τις περισσότερες φορές δεν είναι το αντικείμενο της δουλειάς μας. Αυτό έχει μια ματαίωση. Δηλαδή μετά από τόση εμπειρία... να ασχολούμαι εγώ με ενεργειακά πιστοποιητικά».

Οι περισσότερες θεωρούν ότι η εκδήλωσή της κρίσης στο επάγγελμα ξεκίνησε μετά το 2008, αλλά καθεμία αντιμετώπισε την αλλαγή αυτή στην επαγγελματική της ζωή σε διαφορετική χρονική στιγμή, ανάλογα με το αντικείμενο εργασιών, τον όγκο της δουλειάς και τις γενικότερες συγκυρίες. Όσες εργάζονταν σε εταιρίες και γραφεία διαπίστωσαν ότι, μετά από κάποια χρονική στιγμή, οι εργοδότες τους δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές υποχρεώσεις απέναντί τους ή δεν τις απασχολούσαν τις ίδιες ώρες όπως στο παρελθόν, με αποτέλεσμα να αναγκαστούν να αποχωρήσουν από την εργασία τους.

«Αυτό που συνέβη τελικά με εμένα και αναγκάστηκα να σταματήσω είναι ότι... σταμάτησε να με πληρώνει».

Από την άλλη πλευρά, όσες είχαν δικά τους γραφεία βίωσαν την κρίση λίγο πιο νωρίς.

«Ήμουν από τους πρώτους... Κατάλαβα αυτό το φρενάρισμα από το 2008... Τώρα τα πράγματα σέρνονται πια... Δηλαδή είμαστε στη φάση που έχουμε δύο-τρεις δουλειές το χρόνο. Και απλώς, πασχίζοντας, συντηρούμε τα γραφεία μας».

«Από το 2011 μέχρι τώρα υποσιτίζομαι επαγγελματικά έως καθόλου».

«Από το 2010 και μετά έγινε φανερό η κρίση... Από το 2010 ήτανε φανερό ότι το επάγγελμά μας θα πληγεί και θα πληγεί και για πολύ και θα αργήσει να επανέλθει σε αυτό που είχαμε συνηθίσει όλοι».

2.2.6. Το μέλλον του επαγγέλματος και οι προοπτικές ανάκαμψης: Η κρίση που έχει επέλθει στο επάγγελμα των αρχιτεκτόνων και των πολιτικών μηχανικών είναι αισθητή σε όλες τις ερωτώμενες. Υπάρχει μία διάχυτη απαισιοδοξία για το μέλλον του επαγγέλματος στην Ελλάδα, με τις περισσότερες να δηλώνουν ότι για να επανακάμψει ο κλάδος θα περάσει τουλάχιστον μία δεκαετία.

«Τώρα, είναι πολύ δύσκολα τα πράγματα και δεν νομίζω ότι και θα στρώσουν και πολύ εύκολα».

«Οι κατασκευαστές, πιστεύω, οι περισσότεροι έχουν σχεδόν αφανιστεί».

«Νομίζω ότι η αρχιτεκτονική είναι το πρώτο που έπεσε και το τελευταίο που θα ξανασηκωθεί».

«Το μηχανολόγιο έχει πεθάνει. Δηλαδή η οικοδομή για να ξαναπάρει πάλι τα πάνω της θέλει σίγουρα δεκαετία».

2.2.7. Στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης: Ποιες είναι όμως οι στρατηγικές που ακολουθούν οι ερωτώμενες προκειμένου να καταφέρουν να αντιμετωπίσουν την κρίση που έχει πλήξει το επάγγελμά τους; Με βάση τις απαντήσεις διακρίνουμε τρεις ομάδες γυναικών:

α) Γυναίκες επαγγελματίες που ανήκουν ηλικιακά στη δεκαετία των πενήντα ετών, οι οποίες θεωρούν ότι δεν έχουν άλλες διαθέσιμες επιλογές πέρα από τη συνέχιση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας –έστω και κάτω από τις παρούσες συνθήκες υποαπασχόλησης– ή τη διακοπή αυτής της δραστηριότητας με «κλείσιμο των βιβλίων» στις

περιπτώσεις που υπήρχε η δυνατότητα να επωφεληθούν από τις δραστηριότητες του συζύγου. Οι γυναίκες αυτές δηλώνουν αδυναμία να αναλάβουν κάποιου είδους δράση που θα τις βοηθούσε να αντιμετωπίσουν την κρίση. Έτσι λοιπόν, συνεχίζουν να διατηρούν τα γραφεία τους, χωρίς να προσδοκούν ωστόσο κάποια προοπτική βελτίωσης της κατάστασης. Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις τους:

«Είμαι σχεδόν πενήντα χρονών... προσπαθώ να κυλήσει ο χρόνος έτσι, διότι δεν μου είναι εύκολο αυτή τη στιγμή, ούτε να φύγω στο εξωτερικό και λόγω παιδιού, αλλά και ηλικιακά εγώ δεν είμαι ανταγωνιστική σε σχέση με τους νέους μηχανικούς.... Να αλλάξω επάγγελμα;».

«Ομολογώ ότι η οικονομική κρίση, για τη γενιά τέλος πάντων που είναι στα πενήντα της αυτή τη στιγμή, ήτανε καταστροφή [...] Δηλαδή μας αναγκάσανε να σκεφτόμαστε να βγω στη σύνταξη. Δεν θέλω καθόλου. Θα ήθελα να πεθάνω δουλεύοντας. Δεν έχω καμιά όρεξη να παροπλιστώ. Και από αυτή την άποψη νιώθω πολύ απογοητευμένη».

«Τα έκλεισα τα βιβλία μου. Πέρσι. Βοηθάω λίγο και στο γραφείο του συζύγου που είναι αρχιτέκτονας [...] αυτό κάπως διευκολύνει να μη σε πιάσει κατευθείαν κατάθλιψη».

β) Γυναίκες στην αρχή ή στο μέσο της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας οι οποίες έχουν αποχωρήσει συνειδητά από το επάγγελμα ή λόγω αδυναμίας εύρεσης απασχόλησης και βρίσκονται σε ένα μεταβατικό στάδιο, προσανατολιζόμενες στην ανάληψη συναφών ή εντελώς διαφορετικών επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για νεότερες σε ηλικία γυναίκες, οι οποίες έχουν αποφασίσει –λόγω των συνθηκών– να αλλάξουν επαγγελματικό προσανατολισμό, χωρίς ωστόσο να έχουν προς το παρόν βρει κάποια άλλη σταθερή απασχόληση.

«Θα κοιτάξω να ασχοληθώ με κάτι επαγγελματικά, αλλά άσχετα από μηχανήλκι. Δεν θα έχει καμιά σχέση με οικοδομή».

«Δεν είναι ακριβώς αυτό που φαντάζεσαι ότι θα κάνεις όταν θα γίνεις αρχιτέκτονας».

Η κατηγορία αυτή των γυναικών αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών αποτελείται κυρίως από νεότερες επαγγελματίες που αποχώρησαν από εταιρίες λόγω της κρίσης και παρόλο, που στη συνέχεια, έκαναν πολυάριθμες ενέργειες σε έντονους ρυθμούς για την αναζήτηση εργασίας, δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα με συνέπεια να δηλώνουν απογοητευμένες από την εξέλιξη που είχε η πορεία τους επαγγελματικά κατά τη διάρκεια της κρίσης και μέχρι σήμερα.

«Με στεναχωρεί πάρα πολύ. Τόσα χρόνια δούλεψα σαν αρχιτέκτονα. Όσο δούλεψα, περίμενα ότι αυτή τη δουλειά θα κάνω».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εμπειρία μίας αρχιτεκτόνισσας, η οποία στην προσπάθειά της να αποκτήσει μία σταθερή απασχόληση, βρέθηκε να αλλάζει πλήθος εργασιών, επισφαλών και μη, χωρίς τελικά να καταφέρει να παραμείνει σε κάποια θέση εργασίας στον κλάδο της.

«Προσπάθησα να βρω δουλειά... Ήθελαν έναν αρχιτέκτονα για να τους βγάλει κάποια σχέδια... μισθωτή ήμουν... Μετά βρήκα σε ένα γραφείο, εδώ πέρα, που το είχε ένας Κύπριος. Έκανε κατοικίες. Αλλά, δε με κράτησε και αυτός. Μετά, δούλεψα σαν διακοσμήτρια σε έναν που πουλούσε φωτιστικά... Ο οποίος ήθελε να με πληρώνει με ποσοστά... Ήθελε να μου δίνει τριακόσια ευρώ. Να δουλεύω ωράριο καταστημάτων, δηλαδή 9 με 21:00. Οπότε έφυγα και από αυτόν. Και βρήκα δουλειά σε μια εταιρεία με φωτοβολταϊκά. Αυτός βάρεσε κανόνι... βάρεσε κανόνι και εκεί με απέλυσε».

Τα κύρια εμπόδια που αναφέρονται είναι η οικονομική εκμετάλλευση από τους εργοδότες υπό τη μορφή δωρεάν δοκιμαστικών περιόδων, οι πολύ χαμηλές αμοιβές, η καθίζηση της ζήτησης για αρχιτεκτονικές εργασίες, οι περιορισμένες εναλλακτικές επιλογές κ.λπ.

«Ήταν πολύ δύσκολα. Γιατί τι κάνουνε; ... Σου έλεγε για τρεις μήνες θα είναι δοκιμαστικά και δεν θα πληρώνεσαι. Δουλεύεις τρεις μήνες δοκιμαστικά, τους κάνεις σχέδια και όλα αυτά. Δεν σε θέλουμε. Δεν μας κάνεις. Ξανά άλλος, ξανά άλλος και δεν έχουνε μόνιμο υπάλληλο... Αυτό. Οπότε, ήταν πολύ δύσκολο».

Οι άκαρπες προσπάθειες για την ανεύρεση αμειβόμενης εργασίας στο αντικείμενό τους, κατά την περίοδο της κρίσης, τις έχουν οδηγήσει στο να παραιτηθούν πλέον από την ενεργή αναζήτηση σχετικών εργασιών και να προσφύγουν σε άλλες διεξόδους, κυρίως στην εκπαίδευση, μέσα από την συμμετοχή τους σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών, αλλά και μέσα από την απασχόληση σε δραστηριότητες εκτός αντικειμένου για την εξασφάλιση των προς το ζην.

«Όχι δεν το κυνηγάω πια και λόγω του παιδιού και πιο πριν που ήμουν έγκυος και όλα αυτά. Βαρέθηκα!».

«Δεν ξέρω κατά πόσο υπάρχει μια προοπτική να βρω μια θέση εργασίας, έτσι σταθερή, αυτό το πενήνήμερο, οκτάωρο, μισθός κάθε μήνα σε αυτόν τον τομέα...».

γ) Γυναίκες στο μέσο της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας, οι οποίες προσπαθούν να διατηρήσουν την επαγγελματική τους υποσταση αναλαμβάνοντας την παροχή κάθε είδους σχετικής υπηρεσίας προκειμένου να μπορέσουν να επιβιώσουν. Σύμφωνα με τις τελευταίες, οι τρέχουσες συνθήκες εργασίες είναι πολύ διαφορετικές από αυτές που είχαν συνηθίσει τα παλαιότερα χρόνια. Σήμερα, οι μεν πολιτικοί μηχανικοί αναλαμβάνουν ως επί το πλείστον διεκπεραιωτικές εργασίες (ενεργειακά πιστοποιητικά, νομιμοποιήσεις αυθαιρέτων κ.λπ.), οι δε αρχιτέκτονες βρίσκονται σε ακόμα χειρότερη μοίρα, τόσο όσον αφορά την ποιότητα των εργασιών που αναλαμβάνουν, όσο και την ποσότητα, αλλά και τις αμοιβές.

«Οι απολαβές έχουν πέσει πολύ. Ναι έχουν μειωθεί οι απολαβές, η ποιότητα του έργου. Πια δε χτίζω σπίτια».

«Κοίταξε, είναι ότι δεν έχω δυνατότητα επιλογής της δουλειάς. Ό,τι μου έρχεται πρέπει να το κάνω».

«Τώρα περιμένω να πληρωθώ από το 2014 για μια δουλειά... Προφανώς κοιτάω και αγγελίες και προκηρύξεις θέσεων. Δεν έχει και πάρα πολλά, ό,τι βρω σχετικό... στέλνω».

Παρά την κρίση, κάποιες υποστηρίζουν ότι οι ώρες απασχόλησης δεν έχουν μειωθεί ιδιαίτερα, τόσο γιατί προσπαθούν να κυνηγήσουν πρόσθετες ευκαιρίες, όσο και γιατί θεωρούν απαραίτητη την παρουσία τους για την περίπτωση που εμφανιστεί νέος πελάτης.

2.2.8. *Ασφαλιστικές εισφορές και παροχές μητρότητας*: Σε αντίθεση με τις ανακοινώσεις των εκπροσώπων των ταμείων αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών για μαζική διαγραφή των μελών τους από τα επαγγελματικά τους και ασφαλιστικά τους ταμεία,¹¹ οι ερωτώμενες δεν φαίνεται να ανήκουν προς το παρόν σε αυτή την ομάδα των ελεύθερων επαγγελματιών. Με εξαίρεση μία αρχιτεκτόνισσα που έκλεισε τα βιβλία της εκμεταλλευόμενη τη δυνατότητα απασχόλησής της στο γραφείο του άνδρα της, όλες οι υπόλοιπες συνεχίζουν προς το παρόν να πληρώνουν τις εισφορές τους στο ταμείο τους, ακόμα κι αν δεν έχουν αυτή τη στιγμή κάποια επαγγελματική δραστηριότητα που να τους αποφέρει ιδιαίτερα έσοδα. Για μεν τις γυναίκες που βρίσκονται ηλικιακά στη δεκαετία των πενήντα, η διατήρηση των ασφαλιστικών και επαγγελματικών τους δικαιωμάτων αποτελεί μονόδρομο, καθώς προσβλέπουν στην –όχι και τόσο μακρινή– θεμελίωση της σύνταξής τους.

«Και να κάνω διαγραφή από το ΤΕΕ... Και μετά τι θα γίνει; Δεν θα έχω νοσοκομειακή περίθαλψη, δεν θα έχω στόχο μια σύνταξη, έστω αυτή που θα είναι, όταν θα vai. Ήδη είμαι 26 χρόνια μηχανικός, δεν είμαι πέντε, δέκα, οπότε να το σκεφτώ».

Από δε τις νεότερες ελεύθερες επαγγελματίες, προς το παρόν καμία δεν έχει κλείσει τα βιβλία της, παρόλο που πολλές από αυτές επισημαίνουν ότι οι εισφορές είναι πολύ μεγάλες και ότι στη σημερινή οικονομική συγκυρία η απασχόληση τους μόνο δεν αρκεί για την εξασφάλιση των βασικών αναγκών.

Όσον αφορά τις παροχές για τη μητρότητα που δικαιούνται από τα ταμεία τους, σύμφωνα με μία ερωτώμενη, το επίδομα γέννας μειώθηκε σε τεράστιο βαθμό τα τελευταία χρόνια, ενώ ούτως ή άλλως δεν

11. Σύμφωνα με τον Πρόεδρο του ΤΕΕ, το 2010 οι διαγραφές μελών ήταν 840 όταν οι εγγραφές ήταν 4.296, ενώ 5 χρόνια αργότερα, το 2015, οι διαγραφές ανήλθαν στις 4.000 και οι εγγραφές μόλις στις 500. Βλ. Λιάλιος, «Αιμορραγία μηχανικών από το ΤΕΕ», *Η Καθημερινή*, 14 Ιουνίου 2016

προβλέπεται ειδική άδεια ή κάποια ιδιαίτερη παροχή που να στηρίζει τις επαγγελματίες του κλάδου κατά το χρόνο που θα αφιερώσουν στη φροντίδα του παιδιού, τουλάχιστον τους πρώτους μήνες της ζωής του. Φαίνεται ότι λείπει από το ελληνικό σύστημα μία σειρά από ευνοϊκές ρυθμίσεις που να υποστηρίζουν τις αρχιτεκτόνισσες – πολιτικούς μηχανικούς στην απόφασή τους για τη δημιουργία οικογένειας και στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Έτσι, οι μπότερες – ελεύθεροι επαγγελματίες έχουν τον περιορισμό ότι όσο περισσότερο χρονικό διάστημα απουσιάζουν από την άσκηση του επαγγέλματός τους, τόσο περισσότερες απώλειες θα έχουν στα εισοδήματά τους. Είναι διάχυτη η αντίληψη μεταξύ των ερωτωμένων ότι, για τη γέννηση και φροντίδα των παιδιών, όσο και για την ανατροφή τους, θα πρέπει να στηριχθούν αποκλειστικά στις ατομικές τους δυνάμεις, χωρίς να αναμένουν οποιαδήποτε υποστήριξη από το κράτος.

«Δεν υπάρχουν άδειες, όπως υπάρχουν στον ιδιωτικό τομέα. Δηλαδή ελεύθερος επαγγελματίας είσαι, δελτίο παροχής υπηρεσιών έχεις [...] όταν δε δουλεύεις, δε τρως. Απλά!».

«Σίγουρα αν υπήρχαν κάποιοι νόμοι και για τις νέες μπότερες, για τα ωράρια για να σου καλύπτουνε, πολύ καλό θα ήτανε. Αλλά εγώ είχα συνηθίσει όλα να τα κάνουμε μόνοι μας και χωρίς κάποια βοήθεια, κρατική εννοώ».

2.3. Οικογενειακή ζωή

Η οικογενειακή ζωή των γυναικών αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών εξετάζεται υπό το πρίσμα της επίδρασης του επαγγέλματος στον οικογενειακό προγραμματισμό, της κατανομής των ευθυνών ανατροφής των παιδιών μεταξύ των συζύγων, του καταμερισμού των καθημερινών οικιακών εργασιών, της υποστήριξης από τρίτους στην ανατροφή των παιδιών και τις οικιακές εργασίες, ενώ αναφορά γίνεται και στις επιπτώσεις της κρίσης.

2.3.1. Η επίδραση του επαγγέλματος στον οικογενειακό προγραμματισμό:
Η οικογενειακή ζωή ξεκίνησε για την πλειονότητα των ελεύθερων

επαγγελματιών του πληθυσμού της έρευνάς μας μετά το 35^ο έτος ηλικίας. Μόνο δύο από τις ερωτώμενες έγιναν για πρώτη φορά μητέρες σε νεαρή ηλικία, κάτω των 28 ετών. Οι περισσότερες θεωρούν ότι οι επαγγελματικές τους υποχρεώσεις δεν επηρέασαν τον οικογενειακό προγραμματισμό, αλλά ότι αυτός ήταν περισσότερο θέμα εύρεσης του κατάλληλου ανθρώπου για τη δημιουργία οικογένειας.

«Κοίτα ήταν συνειδητή, όσο συνειδητή μπορεί να είναι όταν στα 24 σου λες, 'Αχ! Αποφάσισα να κάνω παιδί'. Ναι, ήθελα πάρα πολύ».

«Πάντα ήθελα να κάνω οικογένεια. Αλλά δεν μου είχε τύχει... δεν είχε τύχει τόσα χρόνια».

Παρόλα αυτά, υπάρχουν και εκείνες που αποφάσισαν να καθυστερήσουν την δημιουργία οικογένειας μέχρι να ορθοποδήσουν επαγγελματικά ή επειδή ήθελαν να αφοσιωθούν στην επαγγελματική τους ανέλιξη.

«Η αρχιτεκτονική, ειδικά εάν την αγαπάς, μπορεί να σε απορροφήσει πάρα πολύ. Σε σημείο, που να ξεχάσεις ότι έχεις και έναν άλλο ρόλο... Δηλαδή καθυστερείς πάρα πολύ να ασχοληθείς με την οικογένεια παρόλο που θέλεις να τη δημιουργήσεις».

«Παιδί έκανα στα 37 σχεδόν ...το παιδί δεν ήταν άμεση ανάγκη μου, διότι είχα πολλή πληρότητα από τη δουλειά μου».

«Θέλαμε πρώτα λίγο να φτιάξουμε, να ισορροπήσουμε λίγο τις καριέρες μας για να ανοίξουμε σπίτι. Να πούμε ότι ανοίγουμε σπίτι και όχι, 'πάμε και βλέπουμε'!».

2.3.2. Η κατανομή των ευθυνών ανατροφής των παιδιών μεταξύ των συζύγων: Όσον αφορά τις ευθύνες ανατροφής των παιδιών φαίνεται ότι το μεγάλο βάρος, στο σύνολο σχεδόν των περιπτώσεων, πέφτει στις γυναίκες. Παρόλο που κάποιες από τις ερωτώμενες δηλώνουν ότι ο σύζυγος τους τις στηρίζει σημαντικά, η κύρια ευθύνη για την ανατροφή των παιδιών εξακολουθεί να είναι γυναικεία υπόθεση.

«Γενικά πιστεύω ότι ακόμα συνεχίζεται στην Ελλάδα να πέφτει το βάρος στις μητέρες και όχι στους πατεράδες».

«Εγώ! Δηλαδή τα ψώνια εγώ, καθαριότητα εγώ, σχετικά με το σπίτι εγώ. Ε! Άμα βάλουμε και το παιδί θα έλεγα στην αρχή 95%-5% και τώρα πια 80%-20%, δηλαδή 80% εγώ».

Από τις απαντήσεις που λάβαμε, διαπιστώνουμε ότι η καλή συνεργασία και η αλληλο-υποστήριξη μεταξύ των δύο συζύγων προβάλλονται ως τα κύρια εκείνα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν στην ευκολότερη και από κοινού ανατροφή των παιδιών. Ωστόσο, η συνεργασία αυτή δεν είναι αυτονόητη στα ζευγάρια, ούτε και επιτυγχάνεται πάντα στον επιθυμητό βαθμό.

«Προσπαθούμε γενικά να συνεννοούμαστε. Δεν είναι πάντα εύκολο. Ειδικά όταν κάποιος έχει την καθημερινή έτσι, διεκπεραιωτική ας πούμε, φροντίδα, θεωρεί ότι έχει και περισσότερο λόγο».

«Εάν πραγματικά θέλουμε να κάνουμε κάτι σε αυτή τη χώρα, πρέπει να μάθουμε, επιτέλους, ότι οι γυναίκες και οι άνδρες είναι ίσοι. Η μητέρα και ο πατέρας είναι απαραίτητοι και ίσοι στα παιδιά. Χρειάζονται το ίδιο, δεν υπάρχουν ανδρικές, γυναικείες δουλειές».

2.3.3. Ο καταμερισμός των καθημερινών οικιακών εργασιών: Αν και στο ζήτημα της ανατροφής των παιδιών οι απαντήσεις για το αν βοηθάνε οι σύζυγοι είναι σχετικά μοιρασμένες, όσον αφορά τις δουλειές του σπιτιού η συντριπτική πλειονότητα των ερωτωμένων γυναικών δηλώνει ότι έχει την αποκλειστική ευθύνη. Οι περισσότερες γυναίκες σήμερα - και λόγω της κρίσης - ασχολούνται μόνες τους με την καθαριότητα και τις υπόλοιπες δουλειές του σπιτιού, ενώ κάποιες έχουν επαγγελματική βοήθεια μία φορά τη βδομάδα.

«Ναι, δεν έχω βοήθεια. Εγώ τα κάνω αυτά».

«Εγώ! Βρήκες τώρα άνθρωπο, που έχει πολλά παράπονα πάνω σε αυτό!».

Άλλες γυναίκες το θεωρούν αναπόφευκτο να ασχολούνται οι ίδιες με τις δουλειές του σπιτιού, ενώ άλλες εκφράζουν ανοικτά τα παράπονά τους, ειδικά όταν ο σύζυγος δεν έχει τη δικαιολογία της πολύωρης εργασιακής απασχόλησης.

«Θα ήθελα να με βοηθούσε περισσότερο, να βοηθάει... Δε σου λέω κάθε μέρα να τα αναλάβει αυτός. Αλλά, όταν θεωρώ ότι είμαστε ίσοι, είμαστε ίσοι σε όλα. Από τη στιγμή που κάθεται και εσύ στο σπίτι, κάθεται και εγώ, γιατί πρέπει να τα κάνω όλα εγώ; Να τα κάνουμε όλα μαζί».

«Εντάξει, η αλήθεια είναι ότι μια γυναίκα κάνει πιο πολλές δουλειές».

Υπάρχουν, ωστόσο, και κάποιες εξαιρέσεις:

«Όσον αφορά τις δουλειές του σπιτιού, βοηθάει πάρα πολύ. Οι δουλειές μοιράζονται πλέον. Δεν μπορείς να τα βγάλεις πέρα μόνος σου...».

«Και οι δύο τις κάνουμε τις δουλειές. Όταν δε δούλευε ο άνδρας μου, ήμουν εγώ πιο πολλές ώρες στο μαγαζί και είχε αυτός το παιδί».

2.3.4. Η υποστήριξη από τρίτους στην ανατροφή των παιδιών και τις οικιακές εργασίες και οι επιπτώσεις της κρίσης: Οι γυναίκες ακολουθούν διάφορες στρατηγικές προκειμένου να ανταπεξέλθουν στο διπλό ρόλο τους ως επαγγελματίες και ως μητέρες. Ωστόσο, φαίνεται ότι η κρίση έχει επηρεάσει τις στρατηγικές που ακολουθούνται. Έτσι λοιπόν, μπορούμε να διαχωρίσουμε τις στρατηγικές ανατροφής των παιδιών στην περίοδο, προ κρίσης και μετά την έλευση της κρίσης. Οι γυναίκες που είχαν μικρά παιδιά την περίοδο προ κρίσης, επέλεξαν στη πλειονότητά τους να επιστρέψουν πολύ γρήγορα στην εργασία τους και χρησιμοποίησαν πολύ περισσότερο για την ανατροφή των παιδιών τους τα άτυπα οικογενειακά δίκτυα, τις δομές φροντίδας, καθώς και επαγγελματική βοήθεια. Αντίθετα, οι ερωτώμενες που μεγαλώνουν μικρά παιδιά τη σημερινή περίοδο της κρίσης, αναλαμβάνουν,

ως επί το πλείστον, μόνες τους την ανατροφή των παιδιών τους, τόσο λόγω της οικονομικής στενότητας που αντιμετωπίζουν, όσο και λόγω του μειωμένου κύκλου εργασιών.

«Η κρίση ήτανε στη δουλειά, αλλά για την οικογένεια νομίζω ότι ήταν ένα καλό κομμάτι. Γιατί αφιερώνω πιο πολύ [χρόνο] στο σπίτι».

Όσον αφορά τη φροντίδα των παιδιών την περίοδο προ κρίσης, διαπιστώνεται ότι οι περισσότερες από τις ερωτώμενες χρησιμοποιούσαν έναν συνδυασμό που περιλάμβανε βοήθεια από μέλη της ευρύτερης οικογένειας, επαγγελματική βοήθεια, καθώς και –σε μεγαλύτερη ηλικία– χρήση βρεφονηπιακών δομών.

«Η κόρη μου είχε νταντά από πέντε ημερών».

«Μετακόμισα και έμενα πάνω από τους γονείς μου, οπότε τα παιδιά γύρναγαν στο σπίτι και εύρισκαν μαγειρεμένο φαγητό. Είχα γυναίκα που μου καθάριζε το σπίτι. Αυτά. Είχα δάσκαλο στο σπίτι που διάβαζε τη μικρή. Η μεγάλη πηγαينوερχόταν με το σχολικό».

«Το είχαμε σχεδιάσει έτσι, ότι κατεβαίνουμε Αθήνα, να είμαστε κοντά στους γονείς».

Ωστόσο, και την περίοδο προ κρίσης, υπήρχαν κάποιες μητέρες που προτίμησαν να αναλάβουν μόνες τους την ανατροφή των παιδιών τους, κυρίως κατά τα πρώτα έτη της βρεφικής ηλικίας, επωφελούμενες από κάποια συγκυριακά πλεονεκτήματα, όπως ήταν η δυνατότητα παραμονής του πατέρα στο σπίτι ή από ένα καλό κλίμα στη δουλειά.

Η απόφαση για το αν θα έχουν κάποια υποστήριξη επί πληρωμή, ή αν θα αξιοποιήσουν τα οικογενειακά δίκτυα ή αν θα στραφούν αποκλειστικά σε βρεφονηπιακές δομές, είναι μία απόφαση που συνήθως τη λαμβάνει από κοινού το ζευγάρι. Ωστόσο, κάποιες μητέρες παραδέχονται ότι υπήρχε διάσταση απόψεων και ότι τελικά επικράτησε η άποψη των συζύγων τους ως προς το ποιός θα αναλάμβανε τους διάφορους ρόλους στο σπίτι, με αποτέλεσμα την επιβάρυνση

των ίδιων των μητέρων με καθημερινές εργασίες που οι ίδιες δεν επιθυμούσαν να αναλάβουν.

«Αυτό που θα μου άρεσε να γίνεται, όταν ήταν τα παιδιά μικρά, θα ήταν να υπάρχει ένας άνθρωπος στο σπίτι που να ασχολείται όχι τόσο πολύ μαζί τους, και μαζί τους, αλλά πιο πολύ με τα διαδικαστικά θέματα του σπιτιού.... Εγώ θα το ήθελα, αλλά ο σύζυγός μου δεν το ήθελε αυτό».

«[Ο σύζυγος] ήταν της άποψης ότι το παιδί έπρεπε να μεγαλώσει με τη μαμά του. Και θεωρούσε ότι η επαγγελματική μου ζωή πρέπει να πάει πίσω. Ναι, ήταν σχεδόν απαίτηση. Ήταν και ένα σημείο τριβής στην σχέση μας αυτό το πράγμα».

Τέλος, αν και κάποιες μητέρες επωφελήθηκαν σημαντικά από τη χρήση συνδυασμού επαγγελματικής βοήθειας και οικογενειακών δικτύων, επισημαίνουν τους κινδύνους που μπορεί να έχει η ανάθεση της ανατροφής των παιδιών τους σε τρίτους.

«Όταν αποδέχεσαι ότι σε καθημερινή βάση κάποιος θα ασχολείται με το παιδί σου είναι σαν να υπογράφεις λευκή επιταγή. Δηλαδή, 'τώρα στο δίνω και κάνε ό,τι θες'».

«Καλό είναι τα παιδιά να μεγαλώνουν με τους γονείς. Γιατί οι νταντάδες, οι παππούδες και οι γιαγιάδες τα κάνουν πιο κακομαθημένα».

Όσον αφορά τις γυναίκες που έγιναν μητέρες ή τα παιδιά τους ήταν μικρά κατά την περίοδο της κρίσης, παρατηρούμε ότι η πλειονότητα έχει αναλάβει μόνη της την ανατροφή των παιδιών, ενώ υποστηρικτικά χρησιμοποιείται και πάλι το οικογενειακό περιβάλλον, κυρίως όσον αφορά το μαγείρεμα αφού από τις εννέα ερωτώμενες που έχουν γονείς, οι επτά αξιοποιούν σε καθημερινή ή εβδομαδιαία βάση αυτή τη δυνατότητα. Το γεγονός ότι το επάγγελμα του αρχιτέκτονα και του πολιτικού μηχανικού έχει πληγεί από την κρίση φαίνεται να έχει συμβάλει στην απόφαση του τρόπου ανατροφής των παιδιών.

«Βασικά ήταν ένα δίλημμα.... 'Η θα έπαιρνα μια γυναίκα να κρατάει το παιδί και εγώ να δουλεύω, ή θα το έκανα μόνη μου. Εγώ αποφάσισα να το κάνω μόνη μου».

«Τώρα θα μπορούσα θεωρητικά να πάρω γυναίκα, να μου κρατάει το μωρό και να ασχοληθώ. Αλλά δεν υπάρχει λόγος κανέναν. Αφού δεν έχω αντικείμενο [εργασίας]».

2.4. Απόψεις για τη χρήση και την ποιότητα των κοινωνικών υποδομών

Οι απόψεις επικεντρώνονται στη χρήση δομών βρεφονηπιακής μέριμνας και φροντίδας, καθώς και στην επιλογή σχολείου.

2.4.1. Η χρήση δομών βρεφονηπιακής μέριμνας και φροντίδας: Οι ερωτώμενες γυναίκες ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν δομές βρεφονηπιακής φροντίδας όταν τα παιδιά τους έφτασαν στην ηλικία των 2-3 ετών. Μέχρι την ηλικία εκείνη η συντριπτική πλειονότητα των μητέρων βασίζεται σε έμμισθο προσωπικό ή στα οικογενειακά της δίκτυα. Χαρακτηριστική είναι η άποψη μίας πολιτικού μηχανικού, για τον λόγο που η ίδια χρησιμοποιούσε νταντά και, στη συνέχεια, παράλληλα με την νταντά, έστειλε το παιδί της και στον παιδικό σταθμό για λόγους κοινωνικοποίησης.

«Από την πρώτη ημέρα, δεν μπορεί να πάρει ένας δημοτικός σταθμός πέντε ημερών παιδί [...] θεωρούσα ότι ήταν καλύτερο για την μικρή να μεγαλώνει μέσα στο χώρο της, μέσα στο σπίτι της κοστίζοντας λίγο παραπάνω από ό,τι ένας ιδιωτικός παιδικός σταθμός. Από τριών χρονών και μετά, πήγαινε και σε παιδικό σταθμό, αλλά υπήρχε και γυναίκα».

Όλες οι ερωτώμενες χρησιμοποιούν, έχουν χρησιμοποιήσει ή πρόκειται να χρησιμοποιήσουν βρεφονηπιακούς σταθμούς για τα παιδιά τους. Από αυτές, οι έξι επέλεξαν ιδιωτικούς σταθμούς και οι τρεις δημόσιους. Από τις τρεις γυναίκες που έστειλαν τα παιδιά τους σε δημόσιο παιδικό σταθμό, οι δύο ήταν πολύ ευχαριστημένες από το ωράριο και τις παροχές του σταθμού, μεταξύ των οποίων ήταν και η

προσφορά μεσημεριανού γεύματος στα παιδιά. Πρόκειται για μπότερες μεγαλύτερων παιδιών οι οποίες, όμως, ανέφεραν ότι πιστεύουν ότι οι συνθήκες σήμερα δεν είναι ίδιες.

«Τότε στον παιδικό σταθμό σε εμάς τρώγανε τα παιδιά εκεί. Για μένα ήταν πολύ σημαντικό».

«Είχαμε έναν πάρα πολύ καλό εδώ κοντά στη γειτονιά... Αυτός ίσως ήταν από τα λίγα δημόσια σχολεία που χρησιμοποιήσαμε. Ήταν ένας παιδικός σταθμός εξαιρετικός!».

Οι υπόλοιπες έξι που επέλεξαν ιδιωτικούς παιδικούς σταθμούς το έκαναν για διάφορους λόγους. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τη μη ικανοποίηση από τον δημόσιο σταθμό, την έλλειψη εμπιστοσύνης στους δημόσιους σταθμούς και τα ωράρια.

«Είχαμε δηλώσει και δημόσιο, αλλά αυτός που μας έτυχε ήτανε κακή περίπτωση και δεν πήγαμε».

«Νομίζω ότι είναι πολύ καλύτερα στους ιδιωτικούς. Και από εγκαταστάσεις και προσωπικό. Δεν ξέρω, δεν έχω καμία εμπιστοσύνη στους δημόσιους. Και εγώ σε ιδιωτικό σχολείο πήγα. Και το παιδί μου δεν υπάρχει περίπτωση να το πάω σε δημόσιο».

Ορισμένες δήλωσαν ότι, αν και ουσιαστικά δεν υπήρχε ανάγκη λόγω της ανάθεσης της φροντίδας του παιδιού σε τρίτους (γιαγιάδες, γυναίκες επί πληρωμή κ.λπ.), τελικά αποφάσισαν να στείλουν τα παιδιά τους σε δομές βρεφονηπιακής φροντίδας για λόγους κοινωνικοποίησης, δημιουργίας φίλων και για την ανάπτυξη της δημιουργικότητάς τους.

«Είχα πρόθεση να την αφήνω στους γονείς μου. Απλά όταν κάποια στιγμή πήγαινε στις κούνιες το παιδί, δεν έκανε παρέα με τα πιτσιρίκια, έκανε με τους παππούδες και τις γιαγιάδες. Είπα να φροντίσω και την κοινωνική του ζωή. Και έτσι ξεκίνησε αυτό το πράγμα. Πήγαμε σε ένα παιδικό σταθμό».

«Περισσότερο τη στείλαμε για να κοινωνικοποιηθεί, να παίξει. Αυτό, τη γνωστή φιλολογία. Παρά για να μας κρατήσει κάποιος το παιδί».

Όσον αφορά το ωράριο των σταθμών, αυτό συνήθως είναι μέχρι τις τέσσερις, το οποίο κρίνεται ικανοποιητικό από τις περισσότερες μπότερες, όχι γιατί προλαβαίνουν να φέρουν εις πέρας όλες τις επαγγελματικές και άλλες υποχρεώσεις τους κατά το χρονικό αυτό διάστημα, αλλά γιατί θεωρούν ότι παραπάνω ώρες θα ήταν κουραστικές για ένα παιδί μέχρι πέντε ετών.

«Δε θα ήθελα παραπάνω να κάθεται στο σχολείο... όχι νομίζω ότι το τέσσερις είναι μια καλή ώρα, δηλαδή να κάνουμε και κάτι μαζί, διαφορετικά δεν θα το έβλεπα ποτέ, θα ήταν όλη τη μέρα στο σχολείο».

Κάποιες άλλες δε θέλνουν να αξιοποιήσουν πλήρως το ωράριο αυτό δεδομένου ότι είχαν τη δυνατότητα να φροντίζουν το παιδί.

«Ήταν εννέα με μιάμιση η μίνι version. Δεν τη στείλαμε ποτέ ολοήμερο. Γιατί τη λυπηθήκαμε. Δεν υπήρχε πραγματική ανάγκη».

Σύμφωνα με μία ερωτώμενη, το επάγγελμα του μηχανικού ανήκει, μαζί με άλλα ελεύθερα επαγγέλματα (π.χ. δικηγόροι, γιατροί), στα επαγγέλματα που έχουν εξαντλητικά ωράρια. Έτσι, λοιπόν, είναι πολύ δύσκολο, ίσως και αντιπαιδαγωγικό, να ακολουθήσουν τα ωράρια αυτά οι παιδικοί σταθμοί, είτε είναι δημόσιοι, είτε είναι ιδιωτικοί, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες φροντίδας των παιδιών. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την ίδια, το κράτος θα μπορούσε να είχε δημιουργήσει καλύτερες υποδομές και να προσφέρει καλύτερης ποιότητας υπηρεσίες, όχι μόνο σε σχέση με τους παιδικούς σταθμούς, αλλά και με την ανάπτυξη άλλων υποδομών, όπως για παράδειγμα θα ήταν κάποιιοι χώροι δημιουργικής απασχόλησης παιδιών για μετά το σχολείο.

2.4.2. Η επιλογή του σχολείου: Όσον αφορά το σχολείο, από τις επτά μπότερες που σήμερα έχουν παιδιά σε σχολική ηλικία, οι τρεις στέλνουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικό σχολείο, ενώ οι άλλες τέσσερις σε

δημόσιο. Οι επιλογές μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου σχολείου είναι σχεδόν μοιρασμένες. Σύμφωνα με τις περισσότερες μητέρες η απόφαση για την επιλογή του σχολείου δεν γίνεται αβίαστα, αλλά στη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων. Από τα κύρια κριτήρια που αναφέρουν όσες έχουν επιλέξει ιδιωτικό σχολείο είναι το εκτεταμένο ωράριο, η αίσθηση ασφάλειας και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και των υποδομών.

«Ενημερώνομαι αν υπάρχει πρόβλημα με το παιδί και οτιδήποτε. Υπάρχει μια ασφάλεια τέλος πάντων. Ναι. Αισθάνομαι ασφαλής».

«Είναι ένα μικρό οικογενειακό σχολείο το οποίο είναι μεν ιδιωτικό άρα πληρώνεις, αλλά έχει πολύ καλή ιστορία».

«Η επιλογή αυτού του σχολείου έγινε γιατί το παιδί μέσα από το σχολείο μπορεί να κάνει πάρα πολλά πράγματα... Θα μάθει μουσική, θα μάθει καλλιτεχνικά, είναι όλα αυτά μέσα στο πρόγραμμα, κολυμβητήριο. Όλα αυτά του τα προσφέρει το ίδιο το σχολείο».

Σύμφωνα με τις μητέρες που έχουν επιλέξει ιδιωτικό σχολείο για τα παιδιά τους, η επιλογή αυτή έγινε μετά από την εξέταση όλων των παραμέτρων και των αναγκών της οικογένειας. Έτσι θεωρούν ότι το κόστος για το σχολείο είναι ένα αναγκαίο έξοδο που καλύπτει και επιμέρους δαπάνες. Παρόλο που η οικονομική τους κατάσταση έχει επιδεινωθεί σημαντικά, εντούτοις προτιμούν να μειώσουν άλλα έξοδα, παρά τα έξοδα του σχολείου. Από την άλλη πλευρά, όσες έχουν τα παιδιά τους στο δημόσιο αναφέρονται κυρίως στην κοντινή απόσταση του σχολείου από το σπίτι και στην κοινωνική ζωή των παιδιών.

«Το σχολείο γενικά είναι μια πονεμένη ιστορία. Είναι το δημόσιο της γειτονιάς μας, εκεί υπαγόμαστε και εκεί πήγαμε. Η αλήθεια είναι ότι δεν μπήκαμε στην διαδικασία να ψάξουμε...».

«Όταν ήταν να πάνε στο δημόσιο ξέραμε ότι το σχολείο που θα επρόκειτο να πάνε είναι ένα πολύ καλό σχολείο. Ομολογώ ότι είμαστε αρκετά ικανοποιημένοι. Είναι δε και πολύ κοντά».

2.5. Η σχέση των δύο κύκλων ζωής

Η αποτύπωση της σχέσης των δύο κύκλων ζωής επικεντρώνεται στον αντίκτυπο της δημιουργίας οικογένειας στην επαγγελματική ανέλιξη της μητέρας, στο συνδυασμό επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, στις επιπτώσεις που έχει η κρίση στον συνδυασμό αυτό, στην δυσκολότερη περίοδο εξισορρόπησης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, στον προσωπικό χρόνο και τους τρόπους διάθεσής του, καθώς και σε μέτρα και πρωτοβουλίες για τη συμφιλίωση των ρόλων.

2.5.1. Ο αντίκτυπος της δημιουργίας οικογένειας στην επαγγελματική ανέλιξη της μητέρας: Αναφορικά με το αν η παρουσία των παιδιών επηρέασε την επαγγελματική τους ανέλιξη, οι περισσότερες θεωρούν ότι, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, η επαγγελματική τους δραστηριότητα και η εξέλιξή τους επηρεάστηκε από τη δημιουργία οικογένειας, αν και για κάποιες, σε μεγαλύτερο βαθμό, από κάποιες άλλες.

«Όχι ότι το μετανιώνω. Αλλά σίγουρα ναι. Μου ανέκοψε την πορεία. Σίγουρα. Σίγουρα μου την ανέκοψε και μπορώ να στο πω, ότι έγιναν και λάθη εκείνη την περίοδο... Δηλαδή ήμουν σε μια κατάσταση όπου δεν μπορούσα να ανταπεξέλθω επαγγελματικά και γι' αυτό σαφώς περιόρισα και το αντικείμενό μου».

«Θα λειτουργούσα πιο επαγγελματικά... Δεν κυνήγησα δουλειές, όσο θα έπρεπε, λόγω των παιδιών».

«Σίγουρα επηρεάζει. Σίγουρα σου αποσπά ένα μέρος της συγκέντρωσής σου. Αλλά όχι σημαντικά».

Υπάρχει και μία μικρή μειοψηφία γυναικών που υποστηρίζουν ότι το παιδί δεν αποτέλεσε εμπόδιο στην επαγγελματική τους ανέλιξη, το οποίο όμως σήμαινε μειωμένες ώρες προσωπικής ενασχόλησης της μητέρας με το παιδί μέσα στην εβδομάδα.

«Όχι. Δεν νομίζω ότι μου δημιούργησε πρόβλημα το παιδί στην επαγγελματική μου καριέρα. Καθόλου. Βέβαια και εγώ δεν περιόρισα την επαγγελματική μου δραστηριότητα εξαιτίας του παιδιού».

«Όταν έκανα το παιδί, αφενός δε μπορούσα να αφήσω την καριέρα μου, επειδή για να φτάσω εδώ που είμαι, τέλος πάντων, έχω παλέψει πάρα πολύ...».

2.5.2. Ο συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής: Όσον αφορά το συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, οι περισσότερες μπιτέρες αρχιτεκτόνισσες και πολιτικοί μηχανικοί παραδέχονται ότι η εξισορρόπηση καριέρας και οικογένειας, ειδικά στην Ελλάδα, είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί. Κι αυτό διότι, εκ των πραγμάτων, πάντα το βάρος τείνει να γέρνει είτε προς την μία, είτε προς την άλλη πλευρά. Έτσι, σε περιόδους που το μεγαλύτερο βάρος έπεφτε στο επαγγελματικό σκέλος, στη συνέχεια οι μπιτέρες διαπίστωναν ελλείψεις και προβλήματα στην οικογενειακή τους ζωή. Και αντίστοιχα, σε περιόδους που η ανατροφή του παιδιού απορροφούσε το μεγαλύτερο μέρος του ατομικού τους χρόνου, η αδυναμία ανταπόκρισης ή η μερική αποχή από τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις είχε αρνητικό αντίκτυπο για τις ίδιες.

«Δεν συνδυάζεται! Και πάντα, όταν είχα τη φουλ δουλειά, μέσα μου θα έλεγα ότι έλειπα από το παιδί μου, και τώρα ότι μου λείπει η δουλειά μου».

«Κοιτάξτε, η καριέρα ενός ελεύθερου επαγγελματία με την οικογένεια δεν είναι πάρα πολύ εύκολο να συνδυαστούν».

«Ότι προσπαθείς να είσαι στο ένα συνεπής και χάνεις το άλλο».

«Τώρα προσπαθώ να μπω στη διαδικασία να τα συνδυάσω [...] Δεν είναι εύκολο... δεν είναι εύκολο να βρεις ισορροπίες και στην επαγγελματική ζωή, οικογενειακή ζωή και σαν προσωπικοί ρόλοι μάνα, επαγγελματίας, φίλη, σύζυγος, όλα».

«Είναι και τα δυο πολύ απαιτητικά. Αν είσαι και τελειομανής, είναι αδύνατο να κάνεις και τα δύο τέλεια. Οπότε αναγκαστικά ή δεν θα γίνει κανένα από τα δύο τέλεια ή άμα το ένα γίνει, το άλλο θα μείνει αρκετά πίσω [...]».

Για τις περισσότερες ερωτώμενες, το κύριο πρόβλημα στην προσπάθεια συνδυασμού οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής είναι η έλλειψη χρόνου.

«Το χρόνο. Κατά πόσο φτάνει ο χρόνος. Δεν φτάνει ο χρόνος, βασικά... Δε σου φτάνει η μέρα».

2.5.3. Οι επιπτώσεις της κρίσης στο συνδυασμό επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής: Για κάποιες από τις νέες μπιτέρες, ο συνδυασμός επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής δεν χρειάστηκε να γίνει ποτέ λόγω κρίσης. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση γυναίκας πολιτικού μηχανικού που ολοκλήρωσε την τελευταία της οικοδομή πριν γεννήσει και έκτοτε έχει αφιερωθεί αποκλειστικά στην ανατροφή του παιδιού λόγω έλλειψης απασχόλησης.

«Στην ουσία δεν το συνδύασα ποτέ...».

Αλλά και για όσες πλέον έχουν αποφασίσει να αποτραβηχτούν από το επάγγελμα λόγω της κρίσης, η ενασχόληση με την οικογένεια φαίνεται να λειτουργεί ως συναισθηματικό αντίβαρο στην απώλεια της εργασίας.

«Θα μπορούσε, αν υπήρχε δουλειά, να είμαι πολύ πιο μέσα στο επάγγελμα, αλλά η κρίση με έχει λίγο αποτραβήξει. Είναι γιατί δεν υπάρχουν δουλειές. Ως μητέρα υπάρχει αυτό το αντιστάθμισμα, επειδή έχω το χρόνο να είμαι πολύ πιο ενεργή ως μητέρα. Οπότε η στεναχώρια που φέρνει το ένα, αντισταθμίζεται από το άλλο».

Επιπλέον, μία μητέρα αναφέρθηκε στην αντίφαση που αντιμετωπίζει σήμερα, λόγω της κρίσης, μεταξύ του διαθέσιμου ελεύθερου χρόνου που έχει για την οικογένεια και της περιορισμένης οικονομικής δυνατότητας για δραστηριότητες.

«Ενώ είχα λίγο χρόνο, αλλά μπορούσα να κάνω πολλά πράγματα με τα παιδιά, τα οποία είχαν οικονομική επιβάρυνση... Τώρα υπάρχει περισσότερος χρόνος, αλλά λόγω της οικονομικής κρίσης δεν μπορώ να κάνω πολλά πράγματα».

Κάποια άλλη αναφέρει ότι λόγω κρίσης έχει «κόψει» τις πρόσθετες παροχές για το παιδί που είχε στο παρελθόν με αποτέλεσμα να κουράζεται η ίδια, τόσο σωματικά, όσο και ψυχολογικά πολύ περισσότερο από ό,τι πριν την κρίση, παρόλο που τότε η δουλειά ήταν πολύ περισσότερη.

«Κουράζομαι πολύ περισσότερο από ό,τι κουραζόμουν παλαιότερα... μόνη μου, και όλα τα κάνω σχεδόν μόνη μου. Συν την ψυχολογική κούραση, με την έννοια ότι στεναχωριέμαι με όλη αυτή την κατάσταση που επικρατεί...».

2.5.4. Η δυσκολότερη περίοδος εξισορρόπησης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής: Στην ερώτηση για το ποια ήταν η δυσκολότερη περίοδος μέχρι σήμερα στην προσπάθεια εξισορρόπησης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, κάθε μία από τις ερωτώμενες έχει την προσωπική της άποψη, η οποία επηρεάζεται από τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά την ανατροφή των παιδιών, αλλά και από τη σημερινή ηλικία των παιδιών. Από αυτές που έχουν μεγαλύτερα παιδιά, ως δυσκολότερες περιόδους αναφέρουν την πρώτη χρονιά του δημοτικού (τρεις γυναίκες), την περίοδο της εφηβείας (μιά γυναίκα) και την περίοδο μετά το χωρισμό από τον σύζυγο, λόγω της ξαφνικής αλλαγής στον τρόπο ζωής, τόσο επαγγελματικά, όσο και σε σχέση με την φροντίδα των παιδιών.

«Προφανώς η φάση, που αρχίσανε τα παιδιά μου να πηγαίνουνε στο σχολείο, στο δημοτικό σχολείο [...] εκτός από τους άλλους ρόλους, έπρεπε να είμαι και κατ' οίκον δασκάλα. Λοιπόν. Όταν χρειάστηκε να γίνω και δασκάλα, τότε ήταν που τα έπαιξα».

«Εμένα η εφηβεία της με έχει δυσκολέψει. Θεωρώ ότι όσο πιο μικρά είναι τα παιδιά, τόσο πιο εύκολα τα πράγματα».

«Όταν χώρισα και κλείσαμε το γραφείο που είχαμε... δούλεψα σε ένα άλλο γραφείο. Αυτό ήταν δύσκολο γιατί τα παιδιά ήταν μικρά [...] Εγώ τότε ήμουν και μαμά και μπαμπάς».

Για τις νεότερες μητέρες, ως δυσκολότερη περίοδος αναφέρεται η πρώτη περίοδος προσαρμογής που σημαίνουν η γέννηση ενός μω-

ρού, οι αλλαγές που αυτό φέρνει στην οικογενειακή και επαγγελματική ζωή, αλλά και η δυσκολία να επιστρέψουν στον ένα ρόλο τους μετά από μία περίοδο αποκλειστικής ενασχόλησης με τις υποχρεώσεις του έτερου ρόλου.

«Κόλαση! Πάρα πολύ δύσκολα. Βασικά ήμουν εγκλωβισμένη, γιατί έπρεπε και να τελειώσω και να ασχοληθώ με το παιδί, να κάνω δουλειά και να μαγειρέψω. Έπρεπε στον ίδιο χρόνο να γίνουν όλα αυτά και βασικά δεν γινότανε, ήτανε παρά πολύ δύσκολο και πάρα πολύ ψυχοφθόρο».

«Σίγουρα ο ερχομός του παιδιού. Γιατί ήταν κάτι πολύ καινούργιο και εγώ μεν επέλεξα να κόψω το ένα τελείως, για να αφιερωθώ στο άλλο. Αλλά μετά και η προσαρμογή ήταν και αυτή λίγο δύσκολη, όταν μετά τα ενάμισι - δύο χρόνια ξεκίνησα τη δουλειά».

2.5.5. Προσωπικός χρόνος και τρόποι διάθεσής του: Ο προσωπικός χρόνος δεν εκλαμβάνεται από όλες τις επαγγελματίες με τον ίδιο τρόπο, ούτε και υπάρχει για όλες στον ίδιο βαθμό. Για κάποιες ο προσωπικός χρόνος εκλαμβάνεται ως ελεύθερος χρόνος με την οικογένεια, για κάποιες άλλες ως χρόνος αφιερωμένος στον εαυτό τους. Έτσι λοιπόν, για κάποιες, ο προσωπικός χρόνος αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί απαραίτητο συστατικό στη ζωή τους, ενώ κάποιες άλλες ακόμα προσπαθούν να βρουν τρόπους για να τον αποκτήσουν.

«Πάντα προσπαθώ να έχω προσωπικό χρόνο. Έστω και μια ωρίτσα, δεν μπορώ να ζήσω χωρίς προσωπικό χρόνο».

«... ο μεγάλος χαμένος στον προσωπικό χρόνο είναι η κοινωνική ζωή».

«Νομίζω ότι το δυσκολότερο είναι ότι δεν βρισκόμαστε με τον άνδρα μου αρκετά, όπως βρισκόμασταν παλιά. Να βγούμε να πιούμε ένα καφέ, να βγούμε να πιούμε ένα ποτό, έχει ξεχαστεί αυτό».

2.5.6. Μέτρα και πρωτοβουλίες για τη συμφιλίωση των ρόλων: Σε ερώτηση για το πώς θα μπορούσε να διευκολυνθεί η εξισορρόπηση επαγγελ-

ματικής και οικογενειακής ζωής, οι περισσότερες μπότερες επικεντρώνονται στην ανάγκη βελτίωσης των παρεχόμενων υποδομών φροντίδας και εκπαίδευσης από το κράτος, καθώς και στην έλλειψη χώρων άθλησης και δημιουργικής απασχόλησης που να προσφέρονται από τους δήμους σε χαμηλό κόστος.

«Εάν είχες παιδικούς σταθμούς, εάν είχες ολοήμερα σχολεία, σωστά ολοήμερα σχολεία, εάν είχες -ξέρω εγώ- αυτές τις παροχές από τις τοπικές αυτοδιοικήσεις. Ε! Τότε πιστεύω ότι πραγματικά θα είναι πιο εύκολο να κάνεις οικογένεια νωρίτερα».

Επίσης, αναφέρθηκε από πολλές γυναίκες η ανάγκη για ισομερή καταμερισμό των οικογενειακών και οικιακών βαρών μεταξύ των συζύγων και για εγκατάλειψη του παραδοσιακού ρόλου που θέλει την γυναίκα στην Ελλάδα υπεύθυνη για όλα.

«Πρέπει να μάθουμε, επιτέλους, ότι οι γυναίκες και οι άνδρες είναι ίσοι. Η μπιτέρα και ο πατέρας είναι απαραίτητοι και ίσοι στα παιδιά. Χρειάζονται το ίδιο, δεν υπάρχουν ανδρικές, γυναικείες δουλειές [...] Ναι, τα λέω αυτά παρόλο που τα είχα αναλάβει. Αυτό είναι λάθος... Θεωρώ ότι είναι λάθος. Τα παιδιά χρειάζονται και τους δύο τους γονείς. Γι' αυτό έχουν γονείς».

Συμπεράσματα

Το παρόν κείμενο επικεντρώθηκε στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι γυναίκες ελεύθερες επαγγελματίες του κλάδου των αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών το συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, αλλά και στις απόψεις και αντιλήψεις τους σχετικά με την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ των δύο. Επιπλέον, ανέδειξε τις αλλαγές που έχουν επέλθει στη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης τόσο στην επαγγελματική ζωή των γυναικών αυτών, όσο και στη σχέση μεταξύ του οικογενειακού και του επαγγελματικού κύκλου.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας η ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής είναι πάρα πολύ δύσκολο να επιτευχθεί, ιδιαίτερα στα ελευθέρια επαγγέλματα, όπως είναι οι αρχιτέ-

κτονες και οι πολιτικοί μηχανικοί, όπου τα ωράρια είναι εξαντλητικά και η αγορά άκρως ανταγωνιστική. Η πλειονότητα των ερωτωμένων γυναικών δηλώνει ότι η παρουσία του παιδιού επηρέασε την επαγγελματική τους πορεία και τις επαγγελματικές τους αποφάσεις, άλλες σε μικρότερο και άλλες σε μεγαλύτερο βαθμό. Οι περισσότερες από τις ερωτώμενες για να καταφέρουν να συνδυάσουν τις επαγγελματικές με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις προσέφυγαν σε πληθώρα συνδυασμών φροντίδας για το παιδί (οικογενειακά δίκτυα, έμμισθο οικιακό προσωπικό και σταθμούς βρεφονηπιακής φροντίδας).

Η παρούσα κρίση έχει πλήξει ανεπανόρθωτα τα επαγγέλματα των αρχιτεκτόνων και των πολιτικών μηχανικών. Οι γυναίκες επαγγελματίες του πληθυσμού της έρευνάς μας βιώνουν σήμερα καταστάσεις υποαπασχόλησης, 'ανεργίας' και αδράνειας, ενώ προβληματίζονται για το μέλλον τους στο επάγγελμα δεδομένου ότι δεν διαφαίνονται στο άμεσο μέλλον προοπτικές ανάκαμψης. Μετά από έξι χρόνια σε καθεστώς κρίσης, η πλειονότητα των ερωτωμένων δηλώνουν κατακόρυφη πτώση της πελατείας, ενώ το εισόδημα από την εργασία τους είναι ανεπαρκές για την κάλυψη των καθημερινών αναγκών. Ως εκ τούτου, οι περισσότερες βασίζονται σε οικονομίες παρελθόντων ετών, καθώς και στα εισοδήματα των συζύγων, στις περιπτώσεις που αυτά δεν έχουν επηρεαστεί σε τόσο σημαντικό βαθμό από την κρίση.

Η τρέχουσα οικονομική κρίση μπορεί να έχει επιφέρει σημαντική επιδείνωση στην επαγγελματική καριέρα των γυναικών, ωστόσο έχει, κατά κάποιο τρόπο, συμβάλλει στην πιο ενεργή συμμετοχή τους στην οικογενειακή ζωή και στην ανατροφή των παιδιών. Ειδικότερα όσες έχουν μικρά παιδιά σήμερα αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στην προσωπική φροντίδα των παιδιών τους από ό,τι, οι μητέρες επαγγελματίες που μεγάλωναν παιδιά την εποχή προ κρίσης, όταν οι επαγγελματικές υποχρεώσεις ήταν πολύ μεγαλύτερες. Εκ των πραγμάτων σήμερα η ζυγαριά μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής γέρνει προς όφελος της οικογένειας. Ωστόσο, οι νέες αυτές συνθήκες δεν οδηγούν στην εξισορρόπηση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, αλλά μάλλον στην απώλεια της επαγγελματικής τους ταυτότητας. Η κρίση στο επάγγελμα έχει οδηγήσει τις περισσότερες μητέρες σε επαγγελματικό και οικονομικό αδιέξοδο με αποτέλεσμα τις περικοπές των δαπανών που σχετίζονται με τις δραστηριότητες των παιδιών και με τις οικιακές εργασίες. Η κατάσταση αυτή έχει προκαλέσει επιπλέον

ψυχική και σωματική επιβάρυνση στις μπτέρες, οι οποίες και επωμίζονται το μεγαλύτερο βάρος των συνεπειών αυτών.

Όσον αφορά τα μέτρα και τις πολιτικές που προτείνουν οι μπτέρες για την διευκόλυνση της ισορροπίας μεταξύ οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, αυτά κυρίως αφορούν τη δημιουργία ποιοτικών υποδομών φροντίδας προσβάσιμων σε όλους, αλλά και τη δημιουργία χώρων δημιουργικής απασχόλησης στους δήμους. Πολύ σημαντική θεωρείται από τις μπτέρες η παροχή γεύματος στον παιδικό σταθμό ή στο σχολείο, καθώς και ο θεσμός του ολοήμερου. Οι περισσότερες μπτέρες τόνισαν ότι ως ελεύθερες επαγγελματίες δεν είχαν ποτέ ιδιαίτερες διευκολύνσεις για το συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, ούτε και παροχές, όπως για παράδειγμα είναι οι άδειες και τα επιδόματα μητρότητας που προβλέπονται για τις εργαζόμενες μπτέρες στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα. Πράγματι, οι δημόσιες πολιτικές για τους ελεύθερους επαγγελματίες απουσίαζαν μέχρι πολύ πρόσφατα από την ελληνική κοινωνική πολιτική. Γενικότερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ελληνικό κράτος δεν έχει μέχρι σήμερα αναπτύξει ένα επαρκές και ολοκληρωμένο πλέγμα πολιτικών που να στοχεύει στην εξισορρόπηση της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής. Έτσι λοιπόν, η ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής εξακολουθεί να παραμένει ζητούμενο για την πλειονότητα των γυναικών αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών που συμμετείχαν στην έρευνά μας.

Βιβλιογραφία

- Alipranti-Maratou, L. and Nikolaou, A. (2011). Reconciliation of work and family in Greece: policy responses and dimensions of public debate. In E. Addis et al. (eds), *Gender and well-being: the role of institutions* (pp. 201-219). Aldershot: Ashgate Publications.
- Caven, V. and Raiden, A. (2010). Work-life balance among architects. In C. Egbu (ed.) *Proceedings, 26th Annual ARCOM Conference, 6-8 September 2010* (pp. 533-54). Leeds, UK: Association of Researchers in Construction Management.
- Dainty, A. R. J. and Lingard, H. (2006). Indirect discrimination in construction organizations and the impact on women's career. *Journal of Management In Engineering* (ASCE), 22 (3), pp. 108-118.

- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Γραφείο Διασύνδεσης Εξυπηρέτησης Φοιτητών και Νέων Αποφοίτων ΕΜΠ (2015). Νέοι απόφοιτοι ΕΜΠ και αγορά εργασίας, Έρευνα για την ένταξη στην αγορά εργασίας και την επαγγελματική εξέλιξη των νέων αποφοίτων ΕΜΠ (2002-2010).
- Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ) (2015). *Η σημασία ανάπτυξης, τα εμπόδια και το μέλλον του κλάδου των Κατασκευών*. Στο iobe.gr/docs/research/res_05_f_31032015_rep_gr
- Λιάλιος, Γ. (2016) «Αιμορραγία» μηχανικών από το ΤΕΕ. *Η Καθημερινή* 14 Απριλίου. Στο <http://www.kathimerini.gr/863669/article/epikairothta/ellada/aimorrhagia-mhxanikwn-apo-to-tee>
- Ρουσάνογλου, Ν. (2015). Καθίζηση 80% για τις κατασκευές την εξαετία 2008-13. *Η Καθημερινή* 31 Μαρτίου. Στο <http://www.kathimerini.gr/809526/article/oikonomia/epixeirhseis/ka8izhsh-80-gia-tis-kataskeyes-thn-e3aetia-2008-13>
- Lingard, H. (2004). Work and family sources of burnout in the Australian engineering profession: comparison of respondents in dual- and single-earner couples, parents, and nonparents. *Journal of Construction Engineering and Management*, April, 130 (2), pp. 290-298.
- Lingard, H. and Francis, V. (2009). *Managing work-life balance in construction*. United States: Taylor and Francis.
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ) (2009). *Έρευνα για την επαγγελματική κατάσταση και απασχόληση των διπλωματούχων μηχανικών*. Στο http://portal.tee.gr/portal/page/portal/PROFESSIONAL_ISSUES/neoi_mixanikoi/Tab5230282:Tab3
- Watts, J. H. (2003). *Women in civil engineering: continuity and change*. Doctoral dissertation, Middlesex University.

